

TAHRAN KÜTÜPHANELERİNDE HİNDİSTAN'DAN GELEN ESERLERDE ÇAĞATAY DİL VE TEMÜRLÜ SANAT ÂBİDELERİ¹

ZEKİ VELİDİ TOGAN

Londra ve Tahran'a gelen Baburlü devrine ait eserlerde Çağatay dili ve Temürlü devri sanatının mühim nümuneleri bulunmaktadır.

Tahran'dakilerin başında "Kütüphane-i Saltanatî" de 4617'de mahfuz bulunan ve şimdi Unesco tarafından "İran" sanat albumüne alınan parçaları ile ehemmiyeti geniş muhitce tanınan "Muraqqa'-i Gülşen"de Temürlülerin Ortaasya'da hayatını aksettiren resimler ve Çağatay edebiyatı nümuneleri bulunmaktadır. Bu album, Ekber saltanatının son senelerinde (1596-1600) başlıca Temürlüler hâkimiyeti devrinde vücade getirilen resim, yazı ve edebî parçaları muhtevi murakka'ları veya kitaplardan çıkarılan kopyaları ihtiva etmektedir.

Burada münderiç çağatayca parçaların en mühimleri: s. 44, 55, 62, 160, 161 de bulunan müzeyyen şiir parçaları; s. 48, 49, 72, 133 te münderiç Alişir Navayi'nin çağatayca "Macâlis al-nafâis" kitabının çok müzeyyen nüshasının sayfaları, s. 4 te ve Sultan Hüseyin Baykara'nın zevcesi Hadiçe Bekim'in ve s. 132 de Humayun'un türkçe mektuplarının kopyaları bulunmaktadır. Macâlis al-nafâis parçaları Mir Müflisi, Mavlana Abd-al-qahhar, Mavlana Abd al-razzaq Samarqandi, Mevlana Qâbili, Mevlana Sirri, Mevlana Mani, Mevlana Qudsi, Mevlana Ruhi Yazari, Şah Badaxşan'a aittir. Macâlis'in bu nüshası hükümdara takdim olunmak üzere hazırlanan fevkalade bir nüsha olmuş, kenarlarındaki resimlerde Hind minyatürü tesiri görülmektedir. Bu nüsha Alişir Navayi'nin eserlerinin Hindistan Baburluları sarayında mazhar olduğu müstesna bir itinanın bâriz bir şahididir. S. 49 da münderic Macâlis sayfasının kenarındaki yazılara Baysungur devri hattatı Mevlana Azhar'ın yazısının kopyası konulmuştur.

Hadiçe Bekim'in mektubu bir saray mensubuna Celâleddin isminde birisini sarayın mahrem bir mensubu olduğunu bildirmek

¹ Prof. Z. V. Togan'ın 1 Ocak 1957 de Lahor'da "Pakistan müsteşrikleri Kongresi"nde İngilizce olarak okuduğu tebliğinin türkçesidir.

üzere yazılmıştır. Kenarlarına resimler, Hüseyinî imzasiyle Sultan Hüseyin Baykara'nın ve Navayı'nın türkçe şiirleri konulmuştur. İmparator Humayun'un mektubu ise 17 Cumada I, 930 tarihinde Qurta Ayım nam kadına, yazılmış, bu mektubun kopyası da Muhammad Zerrin Kalem tarafından 1017 de yazılmış olduğu kaydedilmiştir. Hadiçe Begim'in mektubunun başı "Mirza tabuğida", Humayun'un mektubu da "Dedem tapuğida" yazısı ile başlar. Bu yazı, Çağatay hükümdarlarının belki daha eski bir ananeye tabi olarak mektubun başında ailece en çok hürmet ettikleri büyük şahsiyetinin ruhuna sığındıklarını ifade eder. Barthold'un bir eski Türk şamani âdeti olduğunu kaydettiği bu âdet Uluğ Bey'in sikkelerinde dahi "Emîr Timur Küregan himmetidin" diye yazılmıştır (Barthold, Konferanslar, 207). Fevkalâde müzeyyen olan bu mektuplardan Hadiçe Begim'in mektubunun metni şudur:

هوالمعز

میرزا تابوغیدا

حدیجه بیکی دین دعا تیکاج اعلام اولکیم بز ایسان سلامت بیز سز داغی نصیحتکز هم دولتاری بخشیراق بولغای جلال الدین بایری محرم کیشی دور هم . . . نینک قیزلاری اتکەسی دور داغی بولغان سوزلاری خطالارین قیلغونکز دور بسه کیلور کیشی سلامت لیغ خبرینکزنی ارسال قیلورغه حاکم سیزدیب دعا بتیلدی . وم .

Çağatayca edebî parçalar s. 46, 49, 108 deki rik'alarda ve Mirali Meşhediye mensup rik'a ve minyatürler de s. 118, 124, 125, 137, 152, 164 mündericidir. Bunlar arasında Baykara'nın şiirlerini ihtiva edenleri de bulunuyor (s. 148). Temürlülere ait minyatürlerden s. 42 Temür at üzerinde, s. 38 Temür ve Şahrüh zamanı tabiat ve harb manzaraları, s. 91 Temür'ün oğlu Miranşah Mirza'nın portresi, 107, de bir Çağatay hükümdarının (ihtimal Babur'un) portresi, s. 138-139 al-Sultan Hüseyin Baykara'nın bezm meclisi vardır. S. 65 te "Mir'alî al-Kâtib al-Sultanî"nin Buhara'da, digeri (s. 153) Semerkand'de vücude getirdiği eserleri; s. 118 941 de Alişir Nevayı'nın "Seddi-i İskenderi", si sonunda Nizami ve diğer şairlerle birlikte bulunduğunu gösteren muhayyel resmin yine Mirali tarafından yapılan bir kopyası bulunuyor.

Hüseyin Baykara ile Alişir Nevayı'nın eserlerinin kenarları minyatürlü çok müzeyyen sayfaları İstanbul'da Topkapı Sarayı murakka'larında da bulunmaktadır. Bunların bazıları buraya Bedi'uzzaman Mirza tarafından getirilmiş olsa gerek bazıları Yazuz Selim ve Kanuni zamanında Saraya mal olan Safevî albümleri içinde bulu-

nuyor. Hazine 2151 numaralı albümde vr. 25b, de; 2154 numaralı albümde (Behram Mirza Safevî albümünde), vr. 54b; 2159 numaralı albümde vr. 32b, 95b de; 2161 numaralı Şah Tahmasp albümünde vr. 79b de Alişir Nevayî'nin "Macâlis al-nafâis" kitabında aynı Tahran sarayındaki gibi müzeyyen minyatürlü sayfalar münderiç bulunmaktadır. Hüseyin Baykara'nın Divan'ından alınan müzeyyen sayfalar da müteaddid albümlerimizde vardır. Tahran Kütüphane-i Sultanî'sindeki albümde Hadice Bekim'in mektubunda nokta ile gösterilen kelime eksikliği ve نصيحتكز غه هم دولت لاری şeklinde (ihtimal صحنتكيز هم دولت لاری kelimeleri yerine?) getirilen yanlış sözler, bu yazının Baburlular sarayındaki aslından, belki türkçeyi pek iyi bilmiyen birisi tarafından yapılmış bir kopye olduğunu gösteriyordur. Topkapı Sarayı albümlerinde ise böyle hataları olmadığına göre bizdekilerinin orijinal olduğuna hükmetmek mümkündür. Bunlar herhalde çaġataycanın zamanın sanatkârları tarafından büyük itina ile işlenmiş ve hükümdarlar için yapılmış şaheserlerini teşkil etmektedirler. Çaġataycanın aynı şekilde sanatkârlar tarafından itina ile ve büyük emek mahsulü olmak üzere işlenmiş eserleri Londra'da İndia Office Library kütüphanesinde son senelerde satın alınmış Dârâşukûh albümünde münderiç bulunmaktadır. Babur Mirza'nın beşinci batında bir halefi olan Dârâşukûh da anlaşılan Çaġatay edebiyatına ehemmiyet vermiştir. Dârâşukûh'un bu albumu ile, benim tavsiyemin neticesi olarak Pakistan'ın büyük âlimi ustaz Muhammed Şefi meşgul olmuş ve 1955 de "Oriental College Magazin" mecmuasında bu mevzua dair bir makale neşretmiştir. Bu albumde Sultan Hüseyin Baykara'nın ve Alişir Nevayî'nin bir çok güzel şiirleri vardır, fakat bunlar daha muahhar zamanda yapılan kopyalar intibasını vermektedirler.

Pakistan, Hindistan, Tahran, İstanbul kütüphanelerinde mevcut bu nevi eserlerde Orta Asya Türk hükümdarları gibi Hindistan'daki Türk hükümdar ve beylerinin ve İran'daki Türk büyüklerinin hayatlarından alınan resimleri, veya türkçe, çaġatayca şiir parçalarını ihtiva edenleri ayrıca tesbit edilirse Türk kültür edebiyat ve sanat tarihi bakımından çok meşkûr bir iş yapılmış olacaktır. Çünkü Baburlular asılları bize vasil olmıyan bir çok Temürlü sanat eserlerinin asıllarını ellerinde bulundurarak kopyalarını yaptırmışlar, bazan bu kopyelere kendilerinin Hindistan'da inkişaf ettirdikleri sanatın parçalarını ilâve etmişlerdir.

Tahran'da Çağatay Türk dili nümüneleri arasında aynı Kütüphane-i Saltanatı'de 671 numarada mahfuz bulunan "Vaqayi' Babur" mümtaz bir mevki ihraz etmektedir. Bu nüsha 931 de yani Babur'un hayatında yazılmıştır. İçinde Vaqayi'den başka Baburun Divanı, Mizan al-Avzan'ı ve diğer küçük eserleri bulunmaktadır. Bu nüshada çağatayca metin harekeli olarak yazılmış ve siyahla yazılan türkçe metnin satır aralarına kırmızı mürekkeple farsça tercümesi de yazılmıştır. Böyle bir itinalı harekeli doğu türkçe ancak Mahmud Kaşgari'nin eserinde, ve Horezm'de telif olunan Nehc al-ferâdis kitabında bulunmaktadır.

Tahran'daki Hindistan menşeli sanat eserlerinden biri de Kütüphane-i Melik'te 5927 numarada mahfuz bulunan ve yalnız sekiz sayfadan ibaret "Salâtin-i Türkistan" nam resim mecmuasıdır. تصویر بعضی از اجداد با اقتدار unvanını taşıyan bu eserde Şarkî Türkistan Çağatay hanlarından Timür'ün muasırı olan Şem'i Cihan'ın (1399-1408) üzerine 773 tarihi bulunan resmî, sonra onun oğlu Naqşî Cihan Han (1415-1418), Şirmuhammed Han (bn Muhammad Han bn Hızırhoca Han, 1408-1415), Sultan Mahmud Han (bn Yunus bn Üveys, 1487-1503), Ahmed Alaça Han (bn Yunus Han, 1485-1503, Aqsu ve Turfan'da), Sanqu (ihtimal Sa'id) Han, Reşid Han (bn Sa'id, 1533-1570) ve Sultan Sufi Han. Eser Şarkî Türkistan'ın bu sekiz hükümdarının itina ile işlenmiş mükemmel portrelerini ihtiva etmektedir. Eser Sultan Sufi Hanın emri mucebi vücuda getirilmiştir. (حسب الامر الاعلى) ظل الله في الارضين مغيث الملة والدين السلطان سلطان صوفي خان خلد الله ملكه Bu arapça cümlelerin devamını teşkil eden cümlelerin altında hanların portreleri ve onların altında da isimleri bulunmaktadır. Bunların sayfaları karışmıştır; yazı ve portreler şimdi şu şekilde sıralanabiliyor :

ثابتة علی الکمال احمد خان (مشهور) بالتجا خان	نائبة عن الزوال رشيد خان بن احمد خان	شوس سلطنته سلطان صوفي خان	(لا زالت؟) ...
		كافة الانام سنقو خان	رائفة علی سلطان محمود خان
با اقتدار ايشان نقش شد شمع جهان خان سنة ثلث وسبعين وسبعماية		از سلاطين اجداد نقش جهان	تصوير بعضی شير محمد خان

Sufi Han Kaşgar tarihine ait bana malûm eserlerde görülmemektedir. Bu zat belki çok müttaki olduğu rivayet edilen Abdülkerim Han'ın öteki bir ismidir, ki 1567-1601 aralarında hükümlük etmiş, nihayet kardeşleri ile harpleri kaybedince Hindistan'a Baburlulara sığınmıştır. Bunu emri ile yapılan bu küçük albüm de "Muraqqa'-i Gülşen" ile aynı zamanda Safevilere gelmiş olabilir. Şem'i Cihan'ın resmi 773 tarihli olduğuna göre resimler muahharen uydurulmuş değildir. Bilâkis hanların muasır resimlerinin kopyalarıdır. Bu resimler Çağatay hanlarının kıyafetlerini renkli olarak aksettirmiş olmakla da kıymeti haizdir. Çünkü onlardan bu şekilde renkli resimlere, hattâ renksizlerine bile hiç tesadüf olunmuyordu.
